

Akadémiai doktori értekezés

Tézisfüzet

A hosszú huszadik század (1870-2020) Közelítések egy termékeny történeti narratívához

Z. Karvalics László 2020

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) tudomány-történeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A doktori mű kiindulópontja és ihletője James R. Beniger, akinek magyarul is megjelent Opus Magnuma az információs társadalom történeti rekonstrukciójában hozott áttörést. Beniger (2004:18) szerint *„az információs társadalom nem annyira egy újabb társadalmi változás eredménye, mint inkább azé a növekedésé, amely több mint egy évszázaddal ezelőtt az anyagfeldolgozás sebességében következett be.”*

Az ipari forradalom, így Beniger (2004:16)., az energia-előállításban, a termelésben és a közlekedésben elért innovációival olyan sebességnövekedést ért el, hogy arra szükségszerűen következett *„a gyors változások összessége azokban a technológiai és gazdasági jellegű intézményekben, amelyek az információ gyűjtésével, tárolásával, feldolgozásával és közvetítésével foglalkoznak, és amelyeken keresztül formális vagy programozott döntések útján valósulhat meg a társadalom irányítása”*

Az információ szerepének és az *irányításnak* a közös megragadása pedig csakis úgy lehetséges, ha a nemzetgazdasági feldolgozó rendszereket a „célirányos (purposeful) élő rendszerek” a esetének tekintjük, felismerve, hogy a *„világgazdaság az információt ugyanarra az általános célra használja, mint egy egyszerű organizmus”* (Beniger, 2004:18). Napjaink terjeszkedő információgazdasága nem más tehát, mint az irányítás korszerű eszköze. Az információs társadalom az irányítás válságára adott válasz eredménye, ami nem más, mint a korábbi irányítási paradigmát lecserélő *bürokratikus irányítás* forradalma.

Mindezzel Beniger egy, a 19. század utolsó harmadától napjainkig futó történeti ívet rajzol meg, amelynek leírását kézenfekvőnek tűnt *„hosszú huszadik század”*-ként elvégezni.

Az ily módon felfogott „hosszú huszadik század” azonban a társadalomtörténetnek pontosan az a szakasza, amelyet a statisztikai adatsorok alapján exponenciális változásokkal kell és lehet jellemezni. Amelyet hol „Nagy Meggazdagodásként” (McCloskey), hol a legfejlettebbek „Nagy Szökéseként” (Deaton), hol az ipari forradalom kiteljesedéseként, hol „Nagy Felgyorsulásként”, hol modernitásként ragad meg a szakirodalom. Nem véletlenül használta már Giovanni Arrighi is a hosszú huszadik század elnevezést ugyanerre a periódusra.

Beniger a bürokratikus irányítás forradalmával kezdi, és annak fokozatosan megmutatkozó krízisével végzi ennek a 150 éves periódusnak az áttekintését. Ezt a keretet átvéve a doktori mű a sajnálatosan korán elhunyt amerikai történész-szociológus elméletének és fogalomhasználatának pontosításával arra vállalkozik, hogy a hosszú huszadik század történetét egyetlen szempont alapján mesélje el: *kontrolltörténeti* keretben.

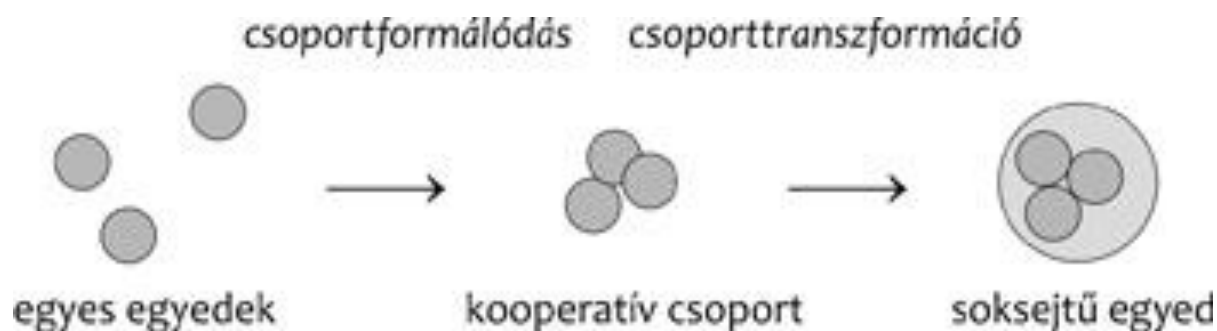
Mert Beniger számos ponton kiegészítésre, kiigazításra, továbbfejlesztésre szorul, kezdve épp a magyarra (helyesen) irányításként fordított ’control’ kiterjesztésével. Az irányítás (és annak intencionalitása) ugyanis nem az egyetlen, a folyamatokra és struktúrákra hatást gyakorló erő. (Az irányítás-központú logika teszi talajtalanná azokat az elméleteket is, amelyek a hatalom természetének megértéséből tartják levezethetőnek a társadalom-egész mozgástörvényeit.)

A kontrollt emiatt átfogóbb értelemben, ’eseményekre, folyamatokra és struktúrákra hatást gyakorló erő’ értelemben használjuk, ahol a *kontrollmix* egy adott esemény-és állapottérben alakító erővel megnyilvánuló hatások együttese, amely a kimenetet, a lefutást magyarázza. A *kontrollstruktúra* a kontrollhatások olyan megszilárdult együttese, amely stabilizáló-egyensúlyteremtő

szerepénél fogva képes a mindennapi élet újratermelésének részviszonyait, helyszíneit és eseménylefutásait szabályozni, és a környezeti változásokhoz való alkalmazkodás állandó igazodási pontot jelentő keretrendszereként a túlélést szolgálni. Ha nem képes, *kontrollválság* alakul ki, amit a kontrollstruktúra átalakulása, a *kontrollforradalom* „üt helyre”.

A „hosszú huszadik század”, mint két kontrollstruktúra-váltással jellemezhető időszak elemzésének két további tudománytörténeti előzmény-diskurzusba kellett beágyazódnia. Az egyik a világtörténelem *periodizációja*, korszakolása, a másik a *társadalmi makroevolúció* kérdésköre, amely a történelmi folyamat evolúciós dinamikáját, hajtóerőit tanulmányozza, s ahol a rendszerváltozások, a rendszerszint-ugrás(ok) természetének megértése a tét. (Elsősorban Tainter, Turchin, Grinin és Korotajev munkásságával.)

West (2015) Varga (2017) által módosított modelljét felhasználva az élő sejtre és bizonyos élő rendszerekre érvényes *szimbiogenetikus elvet* alkalmaztam a társadalomtörténeti változások értelmezéséhez.

Ez a megközelítésmód hangsúlyozottan *nem* az elsősorban Wallersteinhez kötött világrendszer-elmélet nyomvonalán halad, hiszen nem a gazdasági-kereskedelmi makrostruktúra globálissá válásának hatalmi szerkezete, hanem a csoport-formálódási és

csoporttranszformációs nyomások által eredményezett méret-és komplexitásnövekedés átfogó természetrajza érdekli.

Módszertani újítként tehát a szimbiogenetikus elvet és a kontrollstruktúrák változásait egymással összekapcsolva tárgyalom, és a hagyományos periodizációkkal összevethető és átjárásokat biztosító, mégis eredeti kronológiai rendszerezésig jutok.

- megnevezve *a világtörténelem egymást követő kontrollstruktúráit*
- a kontrollválság-kontrollforradalom dinamikáját összekapcsolva az annak végső okát értelmező *társadalmi makroevolúciós mintázatokkal*
- a nagy átalakulások tényén túl törekedve azok *finomszerkezetének* a feltárására és leírására.

S mivel a történelem nagyon ritkán ragadható meg monokauzális magyarázatok felől, ahogy épp az ipari szakaszból az információs korszakba való átmenetet igyekeznek megragadni, a könyv harmadik célja az, hogy történelmi expedíciókat vezessen a hatásoknak ebbe a végtelenül bonyolult terébe. Ez a megközelítésmód nem leváltja a hagyományos narratívákat, hanem kiegészíti őket. Rámutat bővítésük és pontosításuk, olykor dekonstrukciójuk szükségességére. Ez *a történelmi jelentésképzés alternatív útja*, amely szükségszerűen számos olyan hatás hordozóját emeli a múltvizsgálat tárgylemezére, amelynek korábban esélye sem volt odakerülni. Számomra nagy élmény volt szembesülni azzal, milyen elképesztő erővel fordult ebbe az irányba a történettudomány az utóbbi években, s ennek köszönhetően milyen óriási mennyiségben termelt friss szemléletű nyersanyagot újfajta történetírói alkímiákhoz.

Emiatt tűnhet úgy, hogy a hosszú huszadik század történetírói panteonjának számos „tekintélyszemélye” hiányzik az áttekintésből, miközben rendre „periférikus” tárgykörök jelentéktelennek tűnő darabjainak ismertetésére vállalkozom. Ráadásul csatlakozik mindehhez még egy feszes és a történeti irodalomban atipikusnak mondható fogalomhasználat, amellyel a szemcsézettséget, a „finom felbontást” a *granularitás*, a parányi hatáskapcsolatok világát az *affordancia*, az emberek, dolgok és szellemi hármasságok *trialektikus* kapcsolatából alkalomszerűen összeálló funkcionális rendszert az *asszemblázs*, ezek áttekinthetetlen összefüggésmintázatait pedig az *összegabalyodás* fogalmával fejezem ki, és súlykolom ennek a fogalomhasználatnak az értelmét és heurisztikus erejét avval, hogy a hagyományosnak mondható analitikus elemző-leíró prózastílusba visszatérően és következetesen ezek használatával igyekszem a magyarázatokat beilleszteni.

Ez a beszédmód – a fogalmak együttes használatával – előzmény nélküli, noha külön-külön léteznek, használatban vannak és a társadalomtudományok különböző ágazatainak friss és innovatív útkeresését tükrözik.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A tárgykör sajátossága, hogy a makroevolúciós tematikát jellemzően szintetikus monográfiák vagy szerkesztett tanulmánykötetek tárgyalják, és jellemzően angol nyelven. Ahogy az is, hogy a német és francia társadalomtudományi és történeti irodalom legjobbjai is törekszenek az angol megjelenés felé. Elsődleges forrásbázisnak így az angolszász világ vezető társadalomtudományi és egyetemi kiadóinak magas szinten minőségbiztosított kiadványai számítottak. Törekedtem arra, hogy gondot fordítsak a 2018 és 2020 között frissen megjelent irodalomra, különös tekintettel arra, hogy a könyvben tárgyalt „fordulatokat” (a felértékelődő nonhumán szempontok mentén) javarészt recens szövegek tárgyalják.

A könyvtári ajánló rendszerek helyett hasznosabbnak bizonyult az Amazon tematikus ajánlója, amely a témakapcsolatok mentén kínál fel „hasznló” munkákat. Így a könyvben feltárt affordencialáncoknak a feldolgozás során a *hólabda-módszer* felelt meg. Ez ugyanúgy működött a tematikus sorozatok esetén, hiszen egy megtalált, releváns könyv jó okot adott a befoglaló sorozat valamennyi darabjának megismerésére.

A rengeteg feldolgozott és újonnan megismert irodalom elérésében a Google Books és az ingyenes elérést biztosító oldalak nyújtottak segítséget.

A számtalan aprócska adalékhoz legkönnyebben a folyóirat-világ termésének legizgalmasabb darabjait szemlélő hazai és külföldi online tudományos ismeretterjesztő folyóiratok szisztematikus és visszamenőleges feldolgozása vezetett. A rövid összefoglalók alapján nyílt mód eljutni az eredeti megjelenésekhez.

Egy „hosszú huszadik századdal” foglalkozó mű szakirodalmi „fekete lyuknak” tekinthető, hiszen elképesztő méretű a releváns szöveghagyomány. Így a kulcskérdés valójában a szelekció minősége.

A forráshasználatot annak a célnak rendeltem alá, hogy a rövid tartalmi ismertetések és idézetek az általam kínált hosszú huszadik század-értelmezés *megteremtéséhez* nyújtsanak textuális segítséget. A létrejött narratíva kibontásához, árnyalásához korlátlan mennyiségben vonzhatóak majd még be a történettudomány eredményei. Hiányként csak a modelleket nagyon alátámasztó vagy nagyon megkérdőjelező alapmű tárgyalásának elmaradását értékelném. Így is tengernyi irodalmat kellett feldolgozni, úgy, hogy mindegyiknek csak a lényege, a gondolatmenethez igazodó alap-üzenete kerülhetett bele az érvelés szötteésébe. Mindössze néhány szerző elmélyültebb ismertetésére nyílt csak mód (Beniger mellett például Mokyr vagy Vissmann).

Törekedtem arra, hogy egy-egy rész-téma kapcsán olyan magyar szerzőket (például Sipos Sándor, Domán Miklós) is érintsek, akik az árnyékból kiemelve esélyt kaphatnak, hogy a másodlagos diskurzusokban egyfajta újrafelfedezésükre kerülhessen sor.

III. A doktori mű főbb eredményei

1. A hosszú huszadik század fogalmával megjelenített 150 éves világtörténeti szakaszt (1870-2020) a világtörténelem eddigi öt kontrollstruktúraváltásából három (!) érinti, emiatt elhelyezése a teljes időegyenesen több, mint indokolt. Maga az alábbi modell is mindenestül saját elméleti-rendszerező küzdelmeim eredménye, de igazolva látni vélem azt, hogy alkalmas keretrendszer a hosszú huszadik század különösségének, turbulens, csapongó természetének megértéséhez, amelyben elképesztő összegabalyodásban torlódnak egymásra különböző rendszerfejemények.

Induló rendszerszint	Csoportformálódási szakasz	Csoporttranszformációs szakasz	Magasabb rendszerszint
csoporttársadalmak			falutársadalom
		Izonómikus	
falutársadalmak			várostartadalom
		hierokratikus	
várostartadalmak			városhálózati rendszer
		arisztokratikus	
városhálózati rendszerek			birodalmi rendszer
		bürokratikus	
birodalmi rendszerek			világtársadalom
		izokratikus	
világtársadalmak			

A kontrollválságok és az azokra felelő arisztokratikus-bürokratikus és a bürokratikus-izokratikus kontrollstruktúra-váltásokat önálló fejezetben tárgyalva sikerült bemutatnom, hogy a korszakváltások *pontos rendszerleírásához három rendszerszintet kell mozgósítani: a 19. század végén időben egymáshoz nagyon közel*

bontakozik ki a birodalmi rendszerszint csoporttranszformációs szakasza és a világtársadalom csoportformálódási szakasza, a 21. századra pedig a világtársadalom csoporttranszformációs szakasza lehet a következő rendszerszint csoportformálódási szakaszában a szülőrendszere a teremtet, másodlagos világtársadalmakhoz vezető operációknak, amely a makroevolúciós dinamika továbbvitelének az előfeltétele.

Egy hagyományosabb történeti érveléssel: a hosszú huszadik század „tektonikus” változásai mögött elsősorban az áll, hogy az exponenciális gyorsulások miatt az 1870-nel kezdődő időszakban a birodalmi rendszerek közti koordinációs, kollaborációs és kooperációs kényszereknek megfelelni képes kontrollstruktúra révén sikerül ugyan stabilizálni a demográfiai és technológiai fejlődés keltette egyensúlyzavarokat *a birodalmi rendszereken belül*, ám mindeközben már a következő rendszerszintnek megfelelő kontrollmixek is egyre erősödő mértékben vannak jelen az eseményterekben. A kontrollforradalom tehát nagyon gyorsan csap át újabb kontrollválságba, amelyet a világtársadalomhoz igazodó (posztbürokratikus) kontrollstruktúra hivatott kiigazítani. *Mindennek az „egymásra torlódásnak” pedig az az elsődleges oka, hogy magát az egyensúlyzavar forrását, az exponenciális növekedés gyorsulását is a funkcionális rendszerek bolygóméretűvé válásához vezető asszemblázstrendeződések okozzák. Vagyis magát a birodalmi csoporttranszformációt is a birodalmiság feletti dimenzióból érkező anyagi, szellemi és intézményi erőforrásokkal lehetett stabilizálni.*

Épp azért szenteltem egy önálló fejezetet az első világháború kontrolltörténeti áttekintésének, hogy láthatóvá váljon, milyen elemzési többlet-hozadékok reményében helyezhető a birodalmi csoporttranszformáció és a kontrollstruktúra-váltás kontextusa egy

megszokott, politika-és diplomáciatörténetbe oltott hadtörténeti megközelítésmód mellé.

Végigkövetjük azt az utat, ahogyan az arisztokratikus kontrollstruktúrák kétségbeesett harcot vívnak „átmentésük” érdekében, de a kibontakozó kontrollválságot már nem képesek saját logikáikkal és megoldásaikkal kezelni. Megértjük, hogy az új kontrollstruktúra nemcsak a modern nemzetállamban testesül meg, hanem a modern nagyvállalatokban és pénzügyi intézményekben, a modern metropoliszban, a modern tömegdemokráciában és pártrendszerben a maga parlamentarizmusával, a modern tudományban és közoktatásban, a rendvédelemben, az egészségügyben. A társadalom minden alrendszerében, az irodai ökoszisztémát téve a csoporttranszformációval létrejövő új rendszer támasztóstruktúrájává. a „hivatalnokot” (Max Weber szavaival) a társadalom tengelyévé, a papírt és a papírmunkát pedig annak (materiális) középpontjává. Ezt teszi érthetővé Tainter tézisé, hogy a bürokratikus kontrollforradalom azért lett lehetségessé, mert az egyensúlyteremtéshez, *a problémamegoldáshoz, a hatalmasra növekedett számosságok áttekintéséhez és kezeléséhez nem kellett a megoldáserő arányában növelni a költséget.*

Kimutatható, hogyan oldja meg a bürokratikus kontroll második világháborúra tetőző zavarait a számítógépek elektronikus forradalma, a hetvenes évek kontrollzavarait a telematikus kontroll (a távközlés és a számítástechnika összekapcsolódása), majd a kilencvenes évektől az Internet és a digitális kultúra új ökoszisztémái. Ám mindez kevés. Megértjük, hogy a jelenkor válságként leírt jelenségkomplexuma mögött a birodalmi csoporttranszformációra (ipari korszakra, nemzetállamra és kapitalizmusra) szabott bürokratikus kontrollstruktúra erősödő inadekvátsága áll, mert az alatta és felette

lévő rendszerszinten is fokozatosan elalkalmatlanodik, egyensúlyteremtő funkcióját egyre kevésbé tudja ellátni. Alul, lokálisan, a helyi kisközösségek, települések szintjén még mindig túl sok jogot és irányítási funkciót tart fenn a magasabb rendszerszint számára: a szubszidiaritás erősödő jelszava ellenére ezek túl lassan „települnek vissza” a központi kormányzatoktól a tartományi, táji-történeti és települési közösségekhez, városokhoz. Ezt Scott (1998) a bürokratikus kontroll válságáról értekezve, úgy fogalmazza meg, hogy a központi irányítás képviselői mindinkább saját felelősségi tárgyköreiket tudják csak „olvasni” a helyi szcénákban, miközben egyre alkalmatlanabbak meglátni ott a komplex értékformákat, társadalmi rendet, tudást és akaratot. Ugyanaz történik, mint az arisztokratikus kontroll esetében a 18. századra: az összekapcsolt rendszerek méretnövekedése miatt szükségessé váló *decentralizációs és delegálási folyamat* sokkal lassabban megy végbe, mint ahogy képes volna a kontrollzavarok kiigazítására. egykori versenyelőnye is hátránnyá válik: *a bürokratikus rendszerek kitettsége megnő saját, növekedésre ítélt humán állományuknak*, miközben a bürokratikus kontroll minél több területre terjeszti ki fennhatóságát, annál inkább megmutatkozik a strukturális alkalmatlansága. A bürokratikus kontrollválság végső okát ugyanott találjuk meg, mint a korábbi kontrollválságokét: *a szabályozási szükségletek mind nagyobb részének magasabb rendszerszintre vándorlásában*.

Bármerre nézünk, a bürokratikus kontrollstruktúrák erózióját, s ennek túloldalaként a tudásmonopóliumok leépülését, a tudás demokratizálódását látjuk, miközben ennek *a tudásnak egyre nagyobb része a bürokratikus kontrollstruktúrákon kívül helyezkedik el*. Hordozóik magas végzettséggel rendelkező, autonóm, döntésképes polgárok – aki naponta szembesülnek azzal, hogy mind saját

érdekeiknek, mind a civilizációs kihívásoknak már inkább egy másik kontrollstruktúra felelne meg. A félszáz éve formálódó alternatív kontrollformák pedig félreérthetetlenül mutatnak egy irányba: a posztburokratikus kontroll világa felé – amelyhez átvettem és népszerűsítem az „izokratikus” jelző használatát.

S noha ebbe az elméleti keretbe nagyon termékenyen illeszthető számtalan kortárs narratíva, a csoporttranszformációs folyamat egész egyszerűen nem tart ott, hogy látható volna, miként lehet az egy irányba mutató emergens jelenségek sorából egyensúlyteremtés az új rendszerszinten. A történeti elemzés keskeny sávra szűkül, a kontrollstruktúra paradigmaticus váltása ugyanis még csak egy lehetséges jövőforgatókönyv (ugyanúgy, mint bármely disztópikus vagy szingularitás-váró technológiai előrejelzés). A jelenkor-történeti elemzés azonban képes érzékelni *a kontrolldominancia-váltások apró és nagyobb jeleit, az átalakuló belső arányokat*, meglátva a szerkezeti sajátosságokat az átmenet jellemző konfliktus-formáiban is.

Mindez érthetővé teszi azt is, hogy miért nem lép fel a bürokratikus kontroll a világtársadalmi csoportformálódással szemben: azért, *mert saját kontrollstruktúrája stabilizálásához* sokáig erőforrásként tudja használni. Ha képes kiteljesedni az izokratikus kontrollforradalom, az egyúttal *a világtársadalom* csoportformálódási szakaszán való sikeres átlendülést is jelentheti. Ez azonban csak egyike a lehetséges forgatókönyveknek, nincs mögötte semmiféle szükségszerűség. Nem megkerülhető azonban (és az értekezés nem is teszi), hogy az izokratikus kontrollforradalom sorsával összekapcsolódik és attól elválaszthatatlan a végtelen szimbiogenetikus játszma folytatása. S noha a világtársadalom de facto még nem alakult ki, csak tételezhető, az új rendszerszint-alkotás, *(a világtársadalmak szaporítása, hogy majdan legyen változatosság és „nyersanyag” a*

csoportformálódáshoz) nagyon is napirenden van – a kozmikus expanzió formájában, civilizációs vállalkozásként.

2. A fenti rekonstrukciókhoz egy többszemponútú kronológiai javaslatot illesztettem, a hosszú huszadik századot öt, harminc éves szakaszra osztva, a korszakhatár-választás módszertani problémáival tusakodva.

1870-1900	a bürokratikus kontrollforradalom kiépülése
1900-1931	a kontrollforradalom konszolidációja
1931-1961	a kontrollforradalom kiteljesedése (sztázis)
1961-1991	a kontrollstruktúra fokozatos meghaladása, egyensúlyzavarok
1991-2020	kontrollválság kialakulása és felerősödése

[L1] Amennyiben ez a felosztás életképesnek bizonyul, megtermékenyítheti a hosszú huszadik század belső ritmusával, ciklusaival kapcsolatos diskurzusokat. Ám már így is kivehető például, hogyan fordul 1900 után át a világ a *konszolidációs periódusba*, ahol a kontrollforradalom által formált szerkezetek már nem *adaptációs kényszer*t jelentenek, hanem *szocializációs környezetet*. Vagy sikerül meglátni 1961-et (az információs társadalom születésének évét) emblematis korszakhatárként, amely lassan, majd (1990-től gyorsabban) elkezd felmutatni a kontrollválság jeleit.

Egy óriástáblázatban egyszerre mutatom be az öt, harminc éves szakaszt, a makroevolúciós helyzet, a kontrollstruktúra „állása”, az információtechnológiai innovációk és a korabeli (fogalmi) reflexiók szempontjából.

3. Miután a bevezetőben leszámolok azokkal rekonstrukciókkal, amelyek a hatások tömege közül kiválasztjuk a maguk mesterszempontját, amelyhez a változásokat kötik, a makroevolúciós változások értelmezését mikroszinten, a granuláris tartományban is elvégzem.

Egy módszertani esettanulmányként működő fejezetben azt illusztrálom, hogyan lehet a már kiindulásként is háromosztatú (trialektikus) hatástér *valamelyik* darabjának *valamelyik* elemétől elindulva „behatolni” az összefüggéseknek a végtelen tartományába, és közben mégis újat, mást mondani a hosszú huszadik századról az eddigi szöveghagyományhoz képest.

A választott affordanciaobjektumok – Umesao szavaival – az endodermális világból származnak. Rápillantunk az ipari forradalom agrárdimenziójára, hogy aztán hosszan időzzünk *a víz, a fa és az érc* körül. Körükül illesztve elképesztő mennyiségű lehetséges bejárasi útból választottam egyet a végtelen számú más, ugyanennyire érvényesnek mondható ösvényből. Hogy a trialektika szellemi tartományát is érintsem, a tudás, a tudomány-alkalmazás és a tudásfelhasználás kérdéseit is önálló alfejezetben tárgyalom, hogy mindehhez aztán a vizualitást is melléjük sorolva az egyes emberek és különböző csoportjaik is sorra megjelenhessenek az érintett asszemblázsok ágenseiként.

Az élelmiszer, a fa, a kő, a víz és a levegő, vagyis a „*primer életfeltételek*” világával rendszerszinten sikerült illusztrálni az „*anyagi életfeltételek életszervező középponti szerepét*” (Losonczi, 1977: 48), a Nagy Meggazdagodás legszilárdabb talapzatát és elsődleges forrásvidékét. Bebizonyítom, hogy ez a nonhumán ágencia nemcsak az életmódot és a mikrostruktúrákat, hanem a makrostruktúrát is meghatározza – néha egy lépéssel kapcsolatot lehetett létesíteni

emberek, esetek és szabályozó intézmények, granuláris mozzanatok és globális hálózati struktúrák között. S igazolást nyerhetett az is, hogy az „*anyagi ellátásban megvalósuló elosztási rend*” (Losonczi, 1977: 48) nem csak a társadalmi viszonyok összességét fejezi ki, hanem a pillanatnyi rendszermérethez és rendszerkörnyezethez illeszkedő kontrollstruktúra természetét (és napjainkra: korlátait) is.

Ez a „bejárési útvonal” éles fénybe helyezi az arisztokratikus kontroll 18. századának végét is, ahol, mint korábban láttuk, épp ezeken az „endodermális” területeken (agrárügy, bányáügy, faügy, vízügy, közegészségügy, járványügy) jönnek létre egyensúlyzavarokat eredményesen kezelő intézményi és szabályozási megoldások, amelyek ideiglenes rész-sikereiben (még jóval a bürokratikus kontroll forradalma előtt) már a tudományos megalapozás igénye, a bizonyíték-alapúság, a statisztikai sokaság gyűjtése, szakosított, lehetőleg felsőfokú végzettség biztosítása az erre a célra létrehozott tanintézetekben, s végül a megfelelő látásmód, szemlélet meghonosítása húzódik. Láthatóvá váltak összegabalyodások, amelyek az induló változásokból affordanciarobbanásokon át vezettek az újdonságok nagy számából fakadó egyensúlyzavarokhoz, amelyeket csak átmenetileg igazíthattak ki eredményesen bürokratikus kontrollmechanizmusok. Számtalan ponton sikerült igazolni, hogy a változások dinamikája mögött nemcsak a technológiából fakadó intenzivításra bukkanunk, hanem a rejtőzködő extenzivításra is, a rendszerméret-növekedés indikátoraként.

Ahogy korábban más alrendszerekben, most az endodermális szférában is tettem értük azt, hogy már a hosszú huszadik század legelején is globális asszemblázsok formálódása alakította át a kontrollmixeket.

4. A többször befejezettnek hitt kézirat utolsó utáni lezárásának pillanatában érte el a világot a koronavírus-válság, és jelentek meg az első kommentárok, amelyek nem járványügyi tükörben, hanem világrendszer-kontextusban, egyfajta korszakhatárként, fordulópontként kezdték értékelni az eseményeket – részben megerősítve a hosszú huszadik század önkényesen és számmisztikusnak tűnő módon 2020-ra datált lezárásával kapcsolatos okfejtéseket, részben újabb szempontokat felvetve. Ezért egy rövid Epilógust illesztettem az áttekintés végére, amelyben a járványügyi fejlemények az értekezés alaptéziseit és állításait illusztráló ad hoc esettanulmánnyá lettek.

A korszakvég-érzés, a bürokratikus kontroll elalkalmatlanodása, az izokratikus struktúrák életképessége, a hagyományos (antikapitalista és antiglobalista) kritika és beszédmód extremitásai és elavulása egyaránt megmutatkozott, akárcsak annak a (granuláris) elemzői beszédmódnak a létjogosultsága, amellyel az értekezésben kísérleteztem.

Az, hogy a „járványügy hosszú huszadik százada” is felvillantható volt, már csak ráadás – ám jól szolgálja talán azt a törekvést is, hogy a könyvben kifejtett nézőpontok csatlakozásra, a narratíva kiteljesítésére, pontosítására és meghaladására ösztönözzék a kutatótársakat.

*IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskör(ök)ben a pályázó által
korábban közzétett publikációk*

*1. A kontrolltörténeti alapmodellt az elmélet rövid összefoglalásával
közzétettem itt:*

A hierokratikus kontrollstruktúra születése *Világtörténet*
2019/1:5-21.

A modellt használtam és értelmeztem az alábbi tanulmány párosban:

Két kontrollforradalom között: az információs társadalom
közoktatásának körvonalai I.-II. *Oktatás- Informatika*
2009/2: 2-16.o. és 2010/1-2: 2-13.o.

*2. James Benigerről egy könyvről írott előszó és egy nekrológ
született (az utóbbiból néhány bekezdést az értekezésbe is átemeltem):*

Az információs társadalom klasszikusai és „Az irányítás
forradalma”. Előszó James Beniger: Az irányítás
forradalma Az információs társadalom technológiai és
gazdasági forrásai Gondolat-Infonia, Budapest (2004) c.
könyvéhez

Emlék, örökség és program: in memoriam James R.
Beniger *Információs Társadalom* 2010/3-4 53-56.o.

*3. A hosszú huszadik század fogalmáról egyetlen alkalommal írtam,
innen is származik néhány bekezdés:*

A pre-indusziálistól a poszt-információsig. Társadalom és
információtechnológia a hosszú huszadik században (1880-2020)
In: Ormos Mária (szerk.): Megroppan a világrend Argumentum,
Budapest, 2016 132-152.

4. Az információs társadalomról, történeti kontextusban:

Az információs társadalom történetisége *Információs Társadalom* 2007/3 47-69.o. (hosszabb átvételekkel)

Bevezető az információs társadalom tudománytörténetéhez *Információs Társadalom*, 2001/1: 34-48.o.

Az amerikai információs társadalom különössége. Szempontok és modellezési lehetőségek. *Információs Társadalom* 2010/1: 35-48.o.

Az információs társadalom születése, mint vizuális kaland az Egyesült Államokban In: Tóth Zsófia Anna és Vajda Zoltán (Szerk.) *Amerikanisztika és vizualitás. Metszéspontok az információs társadalom horizontján Americana E-books* <http://ebooks.americanaejournal.hu/books/amerikanisztika-es-vizualitas/> 2012 (Utóbbiakból rövidebb átvételekkel)

5. Az első világháborús fejezet alapjául az alábbi tanulmány szolgált:

Az információtörténelem találkozik a Nagy Háborúval In: Z. Karvalics László (szerk.): *Az első világháború információtörténetéhez* Gondolat, Budapest, 2016

Megjegyzés: *Egyetlen felhasznált saját szöveg sem kapcsolódik korábbi fokozatszerzéshez, jóval azok után született.*

Záró megjegyzés: *A tézisfüzetben hivatkozásként idézett szerzők szöveghelyeit és műveit nem adtuk meg külön, azt az értekezés bibliográfiája tartalmazza.*

